

Eğitim Yıllarından Profesyonelliğe, Üfleme ve Vurma Çalgı Çalan İcracılarda Cinsiyetin İcraya Etkisi.

Gökçe Sarvan**
Çiler Akıncı***

Özet

Müzik eğitiminin çok küçük yaşlarda başladığı göz önünde bulundurulduğunda, çocukluktan yetişkinliğe değişen fiziksel yapının ve cinsiyet kimliğinin icraya etkisi kaçınılmazdır. Kadın ve erkek anatomisindeki biyolojik farklar bilimsel temellere dayanır. Bu bilgiler ışığında icra sanatı olan müzikte kadın ve erkek vücudundaki farkların icraya etkisi tartışma konusudur. Spor gibi bir alanın müsabakalarında, farklı anatomik özelliklere sahip olduğu için kadın ve erkek ayrı değerlendirilirken müzikte eşit şartlarda değerlendirilmektedir ve bu farklara rağmen pek çok kadın icracı erkek icracılar kadar yüksek icra gösterebilmektedir. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin kültürel olarak yorumlanan 'kadınlık' ve 'erkeklik' rol ve statüleriyle özdeşleştirilip, ayrılmasıdır. Kadın icracıların bu algı sebebiyle yaşadığı zorluklar da icrayı etkileyen bir başka unsurdur. Çalışmanın ilk bölümünde kadın ve erkek anatomisindeki farklılıkların üfleme ve vurma çalgı çalan icracıların icralarında yarattığı etki, ikinci bölümünde toplumsal cinsiyet algısı sebebiyle kadın üfleme ve vurma çalgı çalan icracıların, icra hayatları boyunca yaşadıkları zorluklar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Fiziksel Fark, Kadın Virtüöz, Toplumsal Cinsiyet, Üfleme ve Vurma Çalgılar.

* Birinci yazarın devam etmekte olan sanatta yeterlik tezinden üretilmiş ve *Uluslararası 3. İpek Yolu Müzik Konferansı*'nda (17-19 Temmuz 2017, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, KKTC) sözlü bildiri olarak sunulmuştur (Sarvan ve Sarıboğa, 2017).

** Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, gokcesarvan@gmail.com.

*** Yrd. Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi, Müzik Bölümü, Üfleme ve Vurma Çalgılar Anasanat Dalı, cilerakinci@gmail.com.

Effect of Gender Concept for the Wind and Percussion Artist from Education to Professionality

Abstract

Considering that the music education starts at very young ages, the effect of change of the physical body and sexual identity to the performance during transition from childhood to adulthood is inevitable. Biological differences between female and male anatomy is based on science. In light of that information, effect of physical differences between male and female bodies to the music which is performance art is a subject of discussion. Although, in sports, women and men are evaluated separately due to physical differences, in music, they are evaluated equally, still many female artists can perform as high a performance as male artists. Social sexuality is division of female and male gender by consubstantiation of the 'femininity' and 'manhood' roles and statues with cultural interpretation. That perception related problems are another performance affecting factor for female performers. In the first part of the study, the effect of the differences between female and male anatomy on wind instrument performers and percussionists will be researched, In the second part difficulties encountered by female wind instrument performers and female percussionists due to the social perception of sexuality will be researched.

Key words: Gender, Female Virtuoso, Physical Differences, Sex, Wind and Percussion Instruments.

Giriş

Çalgı icrası özel yetenek isteyen, beden ve zihnin aktif olarak kullanıldığı bir çalışmanın sonucudur. Çalgı eğitimi ise çok küçük yaşlarda başlayıp tüm mesleki hayata yayılan uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Kişinin anatomik yapısının çalgısına uyumu eğitim ve meslek hayatı boyunca kendisine kolaylıklar ya da zorluklar yaratacaktır. Anatomik yapıdaki farkların en belirleyici unsuru cinsiyettir. Koç ve Yüksel (2015), 12 yaşlarına kadar boy, ağırlık ve kuvvet gibi parametrelerde erkek ve kadınların cinsiyet farkı gözetmeksizin gelişmekte olduğunu ancak 12 yaşından sonra erkeklerde testosteron, bayanlarda östrojen hormonlarının fazla salgılanması ile cinsiyet arasındaki farkın belirginleştiğini belirtmektedir (s. 1).

Eğitim sürecinin başında profesyonel bilgi sahibi olan insanların yardımıyla doğru çalgı seçimi çalgı eğitiminin sağlıklı ilerleyebilmesi açısından çok önemlidir. Çalgı seçimini etkileyen unsurlardan bir tanesi cinsiyet kimliğidir. Cinsiyet sebebiyle çalgı seçimi konusunda en çok etkilenilen alan üfleme ve vurma çalgılarıdır. Genel olarak bakır üfleme ve vurma çalgı çalan erkek icracıların sayısının daha çok olduğunu görürüz. Buna rağmen kadın icracılar erkek icracılar kadar başarılı icra göstermektedir. 1 erkek korno icracısı, 1 erkek trompet icracısı, 1 kadın trompet icracısı ve 1 kadın vurma çalgı icracısı ile yüz yüze ve mail yoluyla yapılan soru-cevap şeklindeki görüşmelerde, eğitim

ve meslek hayatları boyunca kadın icracıların fiziksel ve toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle yaşadıkları avantaj ve dezavantajları konusunda fikir alınmıştır. Görüşülen kadın icracılar birlikte çalıştıkları pek çok kadın icracıdan yola çıkarak bilgiler vermişlerdir. Görüşme yapılan erkek trompet ve korno icracısı konservatuvarda eğitimidirler ve kadın icracıların eğitim hayatları boyunca fiziksel farklar ve toplumsal cinsiyet sebebiyle avantaj ve dezavantajları konusunda gözlemlerini belirtmişlerdir. Tablolarda Türkiye'deki ve dünyadaki A sınıfı orkestralarda bakır üfleme ve vurma çalgı çalan icracılarda kadın erkek sayısı karşılaştırılmıştır. İlk rakam kadın icracı sayısını parantez içindeki rakam rahledeki toplam icracı sayısını belirtmektedir. Orkestra kadrolarındaki bilgiler kesin olmakla birlikte dünyada A sınıfı denebilecek orkestra sayısı değişkendir. Her orkestra kendi içinde gelişmeye devam etmektedir. Bu bölümde ele alınan orkestralar şahsi araştırmaları sonucunda kayıtları ve konserleri referans kabul edilebilecek ve kadro bilgilerine ulaşabildiğim seçkin orkestralardır. Mutlaka aynı kalitede pek çok orkestradan bahsetmek mümkündür. İcracı sayıları web sitelerinde erişim tarihlerinde belirtilen sayılarla sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın amacı

Bu çalışmada kadın ve erkek üfleme ve vurma çalgı çalan icracıların fiziksel özelliklerinin ve toplumsal cinsiyet algısı sebebiyle kadın icracıların meslek hayatları boyunca yaşadıkları zorlukların araştırılması amaçlanmış ve aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1. Kadın ve erkek üfleme ve vurma çalgı çalan icracıların fiziksel farklarının icralarına etkisi var mıdır?
2. Bir erkeğe göre çok daha minyon ve narin yapılı kadın icracıların bile erkek icracılar kadar başarılı olabilmemesinin sebebi nedir?
3. Toplumsal cinsiyet algısı kadın üfleme ve vurma çalgı çalan icracılar için eğitim ve meslek hayatları boyunca zorluk oluşturuyor mudur?
4. Türkiye'deki ve dünyadaki orkestralarda bakır üfleme ve vurma çalgı rahlelerinde kadın ve erkek sayısı arasında fark var mıdır?
5. Neden bakır nefesli ve vurma çalgı çalan kadın icracı sayısı daha azdır?

Bu araştırma kadın ve erkek vücudunu anatomik bilgilere dayanarak incelemeyi, insan vücudunun salt bedenden ibaret olmadığı düşünülerek toplumsal cinsiyet algısı temelli psikolojik etmenleri de ele alarak ve orkestralarda üfleme ve vurma çalgı dalında kadın icracı sayısının ne kadar az olduğunu rasyonel bilgiyle sunmayı amaçlamaktadır.

Kadın ve Erkek Üfleme ve Vurma Çalgı Çalan İcracılarda İcrayı Etkileyen Belirgin Anatmik Farklar

Kas Sistemi

Çalgı icrasında temel yapı taşlarından biri olan kas sistemi kuvveti ve dayanıklılığı etkiler. Özellikle vurma çalgı çalan icracıların çabukluk, dinamizm gibi gereklilikleri kas sistemiyle yakından ilişkilidir. Hareket sisteminin temelini iskelet ve kaslar oluşturmaktadır. Koç ve Yüksel (2015) insan vücudunda 217 çift kas olduğunu, kasların tüm vücut ağırlığının %40-45'ini oluşturduğunu, kadınlardaki kas kitlesinin aynı ölçülerdeki erkeğe nazaran %15-20 daha az oranda olduğunu belirtmektedir (s. 5). Kas, kuvveti daha zayıf olması sebebiyle kadınlarda daha kolay yorulmaktadır ve verimi düşüktür.

Müzik salt kas gücüyle icra edilen bir sanat dalı değildir. Esneklik, çabukluk gibi unsurlar en az kuvvet kadar ayırt edicidir. Kadınlarda kuvvet geliştirilebilir. Koç ve Yüksel (2015) esnekliğin kadınlarda erkeklere göre daha gelişmiş olduğunu kadınlarda tendonların daha düşük, daha zayıf ve gevşek oluşu, kas tonusunun zayıf oluşunun eklemlere daha fazla hareketlilik kazandırması, eklemlerin hareketlilik açılarının erkeklere oranla daha geniş olması, eklem ve bağ yapılarının bayanlarda daha ince ve zayıf olması ve eklemlerde sürtünmenin daha az olmasıyla açıklamaktadır (s. 3).

Sinir sistemi

Bir çalgı çalarken bedenin aktif kullanımı kadar zihnin de sağlıklı kullanımını önemlidir. Koordinasyon, çoklu düşünme, birlikte çalma, duyu durumunu kontrol altında tutma gibi görevler sinir sisteminindir. Gültekin (2014), kadın beyninin genelde ve bölgesel olarak belirgin oranda erkek beyninden daha küçük olduğunu belirtmektedir (s. 12-13). Kadınların motor ve nöro-vegetatif sistemle ilgili reaksiyon zamanları daha süratli olması çabukluk için ayırt edici bir özelliktir. Psikik durumda ise Koç ve Yüksel (2015), heyecanlı olma halinin yarattığı dezavantajı genellikle kadınların erkeğe oranla daha heyecanlı olduğu, bu heyecanlı olma durumunun yarışma sporlarında kadın için önemli bir dezavantaj sağladığı şeklinde açıklamaktadır (s. 5).

Hormonal Sistem

Bayanlarda cinsel olgunlaşma ilk menstürasyonla başlamaktadır. Cinsler arasında biyolojik cinsiyet değişikliğine sebep, erkeklerde testosteron, bayanlarda östrojen hormonları daha fazla salgılanmasıdır. Testosteron hormonun salgısıyla kas gelişiminde, östrojen hormonlarının salgısıyla yağ hücrelerinde gelişme artmaktadır.

Menstürasyonun İcra Üzerine Etkisi

Menstürasyonun çalgı icrasına etkisi konusunda akademik çalışmaya rastlanmamakla birlikte, menstürasyonun icraya etkisi bakımından spor üzerine hazırlanmış çalışmalar incelenmiştir. Koç ve Yüksel'in (2015) çalışmasında, kas gücünün, reaksiyon zamanının ve hareket kabiliyetinin ölçüldüğü bazı araştırmalarda menstürasyon öncesi ve esnasında kadın sporcularda icra de-

ğişikliği görülmediği, kadın sporcuların en yüksek icraya menstürasyon sonrası devrede ulaştıkları; bununla birlikte bu konuda tam bir fikir birliği olmadığı, bazı atletlerin menstürasyon sonrasında daha iyi, bazılarının ise daha kötü bir icraya sahip oldukları, kötü icra gösterenlerin dayanıklılık gerektiren spor yaptıkları, menstürasyon siklusunun her hangi bir devresinde altın madalya kazanılabilmektedir ve hatta dünya rekoru kırılabildiğine değinilmektedir (s. 9). Benzer şekilde Özdemir ve Küçükkoğlu'nun (1993) yaptığı çalışmalarda, bayan sporcularda menstürasyonun sürat ve dayanıklılığa etkisi araştırılmış ve sonuçta 35 kişiden oluşan bayan sporcuların menstürasyonun ikinci günü ile ovulasyon günü olan 14. gün arasında sürat ve dayanıklılık değerleri açısından istatistiksel değerlendirmede anlamlı bir fark bulunmadığı belirtilmiştir (s. 7).

Menstürasyon döneminin orkestra ve solo icraya etkisi konusunda görüşme yapılan trompet çalan kadın icracı E. Arman (kişisel görüşme, 18 Mayıs 2017), menstürasyonun ilk gününde dudakların yumuşayabildiği ve ağrı sebebi ile icra sırasında zorluk yaşanabildiği ancak pek çok kadın icracının bu dönemde hiçbir icra kaybı yaşamadığı bilgisini aktarmıştır.

Kadının fertilitate yeteneğini gösteren normal fizyolojik bir süreç olan menstürasyon, toplumun sosyal ve kültürel algısına bağlı olarak her toplumda farklı algılanıp yaşanmaktadır. Menstürasyon döneminde kadınların tutum ve davranışlarının toplumun kültürel yapısından olumlu ve olumsuz yönde etkilenmekte olduğu Sakar, Özkan, Saraç, Atabey ve Nazbak'ın (2015) çalışmasında, sosyal etkileşim içinde bir toplumun bireyleri tarafından oluşturulan kültürel değerlerin insan davranışlarında önemli bir belirleyici olduğu, adölesan dönemindeki kızların menstürasyon dönemi ile ilgili doğru bilgilendirilmedikleri ve kültürel inanışlardan etkilendikleri takdirde yaşam boyunca sürebilecek gerginlik, utanma, korku ve huzursuzluk duyguları yaşayabilecekleri şeklinde açıklanmaktadır (s. 117-118). Konuyla ilgili müzik eğitimcisi erkek korno icracısı K. Gürerk'in (kişisel görüşme, 22 Mayıs 2017) menstürasyon dönemi tepkilerinin Türkiye'de kadınlarda ağırlıklı olarak psikolojik olduğu, Avrupa'da eğitim aldığı yıllarda ve yabancı kadın icracılarda böyle bir duyumla karşılaşmadığı, burada kültürün ve Türk kadınının yapısının devreye girdiğini düşündüğünü belirtmesi kültürün menstürasyon döneminde kadının davranışlarına etkisini desteklemektedir.

Spor alanında yapılan araştırmalarda da menstürasyon döneminde, öncesinde ya da sonrasında kadının yaşadığı ağrı, ruh hali değişimi, kuvvet kaybı, yorgunluk hali kişiden kişiye göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında bu dönemin kadın icracılarda doğrudan olumsuz etki yaratdığı söylenemez.

Solunum Sistemi

Üfleme çalgı çalan icracılar için solunum sistemi kapasitesi icra kalitesi açısından çok önemlidir. Kadın ve erkek solunum sistemi karşılaştırıldığında Helvacı (2015) çalışmasında ciğer kapasitesi olgun bir erkekte akciğerlerin

ağırlığının 1300 gram (gr.) kadınlarda ise 1000 gr. olgun bir erkeğin nefes aldığı zaman 5000 santimetreküp (cm³), kadının akciğerlerinin ise 4000 cm³ hava aldığı şeklinde açıklanmaktadır (s. 255).

Kadın ve erkek bedeni üfleme çalgılar söz konusu olduğunda göğüs kafesi büyüklüğü bakımından da incelenmelidir.

“Ergenlik dönemi içinde bayanların göğüs kafeslerinin gelişimi, erkeklerden daha hızlıdır. Ancak 16 yaşından itibaren erkeklerin göğüs kafeslerinde, kadınların ise karın boşluklarında daha fazla bir gelişim söz konusudur. Yetişkin bayanlarda göğüs kafesi, erkeklere göre daha küçüktür” (Aktaran Koç ve Yüksel, 2015, s. 3).

Erkek vücudunun kadına göre kas sisteminde kuvvet ve solunum sistemi kapasitesi bakımından avantajlı olduğu görülmesine rağmen müziğin yalnızca kas gücü ile icra edilmediği, esneklik ve çabukluğun icrada ayırt edici özellikler olduğu ve kadınların bu konuda avantajlara sahip olduğu bilgisiyle, kadın icracıların icra için gerekli sistemlerini tam kapasite ile kullandıklarında gerek solo gerek orkestra icralarında erkek icracılar kadar başarılı icra gösterebildikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Algısının Kadın İrcacılar Üzerindeki Etkisi

Biyolojik cinsiyet insanın doğuştan kadın ve erkek olma durumudur. Kadının ve erkeğin biyolojik ve fiziksel farklılığıdır. Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin biyolojik farkının kültürel olarak yorumlanıp değerlendirilmesidir.

Ecevit'e (2003) göre, “toplumsal cinsiyet (gender), kadın ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ve öğrenilmiş davranış ve beklentilere işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarına işaret eden biyolojik cinsiyetten (sex) farklıdır. Bütün toplumlarda doğuştan gelen bu biyolojik farklılıklar kültürel olarak yorumlanıp değerlendirilir. Böylece hangi davranış ve faaliyetlerin kadınlar veya erkekler için uygun olduğuna, bu iki cinsin hangi haklara, kaynaklara ve güce ne derecede sahip olduğuna ya da olması gerektiğine ilişkin toplumsal beklentiler geliştirilir.” (s. 4).

Tarih boyunca insanların ırk, sınıf, din gibi sebeplerle ayrımcılığa tabi tutulmaları sık görülse de erkeğin sadece cinsiyeti sebebiyle ayrımcılığa uğradığı görülmemektedir. Kadınlar içinse durum farklıdır. Berktaş'a (2003) göre kadınlar, aidiyetleri ne olursa olsun, sırf cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa tabi tutulup tarihin yazılması ve yorumlanması işleminden, daha genel olarak sembol yaratma işleminden dışlanmışlar, tarihin yapımına etkin olarak katılan özneler oldukları halde, kendi tarihlerini bilmekten alıkonulmuşlardır (s. 21). Tarih boyunca kadın nerede diye bakıldığında kadının en fazla 'ev'de bulunmasını Ağaoglu Canay (2015) biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramlarını birbirinden ayrı tutmayarak, biyolojik farkların toplumsal cin-

siyet alanında varsayılması; tersinden bir okumayla toplumsal alandaki cinsiyet eşitsizliği görünümünün biyolojik cinsiyet farklılıkları zannedilmesi ve bunun erkek bakış açısının en tehlikeli tarafı olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

Gates müziksel yaratıcılık ifadesini, bir bestecinin özgün bir müzik yapıtı üretmek üzere müzik öğelerini bir araya getirdiği zihinsel süreç olarak tanımlayarak; on dokuzuncu yüzyıl eleştirmenlerinden bazılarının kompozisyonun matematiksel bir süreç ve dolayısıyla soyut akıl yürütme gerektirdiği düşüncesiyle kadın besteci sayısının azlığını, müziksel kompozisyonun matematikle olan ilişkisine bağlamakta olduğunu ve b yargının 20. yüzyılın başlarında kadınların Almanya'daki konservatuarlarda teori ve kompozisyon derslerine alınmamasıyla varlığını korumaya devam ettiğini belirtmektedir (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 458).

Kadınların müzik eğitimine erişimi konusunda Özkişi'nin çalışmasında 1843 yılında kurulan ve bünyesinde Felix Mendelssohn Bartholdy, Robert Schumann, Moritz Hauptmann, Ignaz Moscheles, Ferdinand David ve dönemin diğer ünlü müzisyenlerini barındıran Leipzig Konservatuarı'nın tüm erkek öğrenciler kompozisyon ve teori dersleri almak zorundayken, kadınlar için kompozisyon içermeyen kısaltılmış bir teori müfredatı uygulandığı, o dönemde Leipzig Konservatuarı'nda öğrenim gören İngiliz kadın besteci Ethel Smyth'in 1919 tarihli *Impressions that Remained* adlı otobiyografisinde Smyth'in, Carl Reinecke'nin kompozisyon derslerine girmesine 1877'de izin verildiği bilgisi yer almaktadır (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 461).

Gates, geçmişte kadınların müzik eğitimine erişim hakları konusunda karşılaştıkları en büyük engelin profesyonelleşmek için gereken teorik eğitime erişimlerinin yetersizliği olduğunu; profesyonelleşmenin yolunun kadınların geri çevrildikleri müzik teorisi derslerinden geçtiğini belirtmekte ve 19. yüzyılın sonlarına kadar ancak rahibeler, asil ve varlıklı bir aileye mensup olanlar ve yeteneklerinin eşit olarak değerlendirildiği müzisyen bir ailede doğma şansını yakalayanların müzik eğitimine erişimlerinin mümkün olduğunu eklemektedir. (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 458)

Aldıkları eğitimle birlikte çağın ünlü besteci ve müzisyenleri ile birlikte çalışmaları kadın müzisyenlerin başarısında ayırt edici bir nokta olmuştur. Klasik dönem ve sonrasında bestecilerin isimleri eşleri ve kardeşleri sebebi ile daha bilindiktir. Fanny Mendelssohn Felix Mendelssohn'un kız kardeşi, Clara Schumann Robert Schumann'ın eşi, Anna Mahler Gustave Mahler'in eşiştir.

Bir kadının doğum, evlilik ya da ölüm ilanı dışında isminin yayınlanmasının asillliğini zedeleyeceği inancıyla takma isim kullanarak ya da anonim şekilde yapıtlarını yayınlayan kadın bestecilere Claribel takma ismiyle Charlotte Allington Barnard, Dolores takma ismiyle Ellen Dickson, erkek takma ismi Guy d'Hardelot ile W. J. Rhodes örnek verilebilir.

Kadınların, haksız eleştirileri engellemek için kimi zaman konser programlarına isimlerinin baş harflerini koyarak cinsiyetlerini gizlemelerini 1890'da Crystal Palace'daki bir programdan sonra George Bernard Shaw: 'E. M. Smyth'in Anthony and Cleopatra'sı bitip de besteci sahneye davet edildiğinde, tüm o sarsıcı sesin bir kadın tarafından yazıldığını görünce serseme döndük.' şeklinde aktarmaktadır (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 455).

Toplumun kadın üzerindeki yargılarının sonucunda kadın bestecilerin erkek isimleriyle bestelerini yayınlamalarını destekleyen bir diğer bilgi de 2014 yılında yayınlanan *Bach'ın bestelerini aslında karısı Anna Magdalena mı yaptı?* isimli haberdır (T24, 2014). Avusturalya'daki Charles Darwin Üniversitesi profesörü Martin Jarvis'in, dünyaca ünlü 'dahi' besteci Johann Sebastian Bach'a atfedilen onlarca yapıtını karısı Anna Magdalena'nın bestelediğini iddia ettiği belirtilmektedir. Bach'ın aralarında Goldberg Varyasyonları'nın da yer aldığı eserlerinin aslında ikinci karısı Anna Magdalena'ya ait olduğunu iddia eden profesör, 'Bach'a atfedilen onlarca yapıtı karısının bestelediği kamısına vardım' dediği, iddiasını ilk olarak 2006 yılında ortaya atan profesörün, geçtiğimiz 8 yıl boyunca Bach'ın el yazısı, imzası ve yapıtlarını incelediği aktarılmaktadır. Adli tıp uzmanlarından da yardım alan Jarvis'in, notalardaki el yazılarının ve mürekkep kullanımının Bach'a değil, eşine ait olduğunu belirttiği aktarılan bilgilerden bir diğeridir. Belgeleri inceleyen adli tıp uzmanı Heidi Harralson'un da, 'Bilimsel olarak bu iddiayı makul kabul etmek için sebeplerimiz var' sözü yapıtlarını erkek besteci isimleriyle sunan kadın bestecilerin varlığını destekler niteliktedir.

On dokuzuncu yüzyılın sonları, kadınların müzik tarihine katılımları açısından bir dönüm noktasıdır. Tarihte ilk kez önemli sayıda kadın besteci, müzik alanında yer edinmiştir. Bu büyük değişikliğin önemli nedenlerinden biri konservatuarlarda kadınlara verilen eğitim hakkının genişletilmesi; ikinci ise İlk Feminist Akım'ın¹ etkisidir. Tunçdemir (2004), feminist akımın ve kadın örgütlenmesinin kadınların müzik tarihindeki yerine etkisinin, kadınların erkeklerin dünyasında önemli rolleri üstlenmesinde yardımcı olduğu, bunun müzik dünyasına da yansıdığı ve 'Kadın Besteciler Birliği'nin' kurulmasına, çeşitli uluslararası sempozyum ve festivallerin, konferansların yapılmasına ön ayak olduğu ve kadınların engeller bulmadan daha hızlı şekilde ilerleme sağlayabildikleri şeklinde olduğunu belirtmektedir. Özkişi'nin çalışmasında Amerikalı eleştirmen Rupert Hughes'un 'Dünyanın her yerinde kadın zekâsı

¹ 18. yüzyılın sonlarına doğru batı ülkelerinde ortaya çıkan feminizmin temelinde çalışma hakkı, aile içi şiddet, eşit maaş, kadınlar için seçme ve seçilme hakkı, cinsel istismar ve cinsel şiddet gibi mevzularda kadınları korumak veya eşit haklar elde etme isteği vardır. Feminizmin ilk periyodu orta ve üst sınıflardaki beyaz kadınlar için seçme seçilme hakkı ve politik eşitlik isteğiyle ortaya çıkmıştır. İkinci dalgada amaç sosyal ve kültürel eşitsizliği ortadan kaldırmaktır. Üçüncü dalga ise 1980 ve 1980 arasında ortaya çıkarak yenilenmiş bir strateji ve referans ile kadınların politikada ekseriyeti teşkil etmesi gereğini dava edinmiştir.

müzik yapıyor... Bir yayıncı, kadın kompozisyonlarının birkaç yıl önce toplamın onda biriyken, şimdi ise neredeyse üçte ikiye ulaştığını söylüyor.’ sözleri kadınların eser üretimlerinin ne kadar arttığını vurgulamaktadır (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 462).

Gelinen bu noktada kadın müzisyenlerin müzik akademilerinde başarılı kadın ve erkek müzik eğitimcileriyle çalışma fırsatı bulmasıyla müzik üreticiliği ve icracılığında büyük gelişme gösterdiği sonucuna ulaşılabilir.

Kadının müziksel yaratıcılığı üzerine düşünceler erkeğe göre eksik olduğu şeklindedir. Özkişi’nin çalışmasında Scott’a göre müzik dünyası ‘ev’ olan kadınların bir icracı ya da besteci olarak halkın içine girmeleri kabule bağlı, çalgı seçimlerinde tuşlu çalgılar kabul görmekte, çello çalmak için bacakları bir kadına yakışmayan şekilde yerleştirmek, üfleme çalgılar çalmak için yüzün şeklini bozmak uygun bulunmamaktaydı (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 463).

Çocuk ve ev içi sorumlulukları sebebiyle kadının müzik yaratıcılığındaki şansının kısıtlı olduğu Rorem tarafından “Müzik bir amatörün dili değildir. En az profesyonellik ve en fazla zamanı gerektirir. İki saatlik bir operayı var etmek, günde on saatlik yaklaşık üç yıllık bir serüvendir. Bir kadını ailesine bakıp sanatta da bu yeterliliği gösterirken düşünmek zordur” (s. 464), şeklinde dile getirilirken besteci Emil Naumann’ın erkeklerin yaratıcı gücü hakkında “Müzik tüm sanatların en erilidir, çünkü temelde yaratıcı düşünceye dayanır. Bütün yaratıcı eserlerin erkeklere ait olduğu çok iyi bilinmektedir” (s. 452). Jean-Jacques Rousseau’nun “Genel olarak kadınların ne bir şey hakkında fikri ne de zekâsı vardır... Bilimle, yetenek ve çok çalışmayla edinilebilecek her şeyi elde edebilirler, ama ruhun ateşini yakan kıvılcım, o zekâ, coşkuyu kalbin derinliklerine götüren erişim her zaman için kadınların yazılarında eksik olacaktır. Eserleri soğuktur. İçinde istediğiniz kadar akıl bulabilirsiniz ama asla bir ruh yoktur.” (s. 453), Immanuel Kant’ın “Aydın bir kadın kitaplara sahiptir; tıpkı bir kol saati gibidir, insanların görmesi için kolunda taşır, ama ya çalışmıyordur ya da güneşe göre kurulmamıştır” (Aktaran Özkişi, 2013a, s. 453) sözleri ve kadın caz davulcusu Allison Miller’ın erkek müzisyenlerin ‘sen hiç de kız gibi çalmıyorsun’ dediklerini ve bunu bir iltifat gibi dile getirdiklerini belirtmesi, tarih boyunca kadının yaratıcılık eksikliği savı üzerine verilebilecek örneklerdir (Aktaran Uyar, 2013, s. 93).

Bütün toplumlarda farklı seviyelerde kendini gösteren toplumsal cinsiyet ayrımcılığı müzikte kadının ya da erkeğin hangi çalgıyı çalacağı, icranın nerede yapılacağı ve icracı olarak halka kabul gibi konularda kendini göstermektedir. Çalgı seçimi ve meslek hayatının devamı konusunda Türkiye’de ve dünya genelinde orkestralarda bakır üfleme ve vurma çalgı rahlelerinde kadın icracı sayısının azlığı ve çoğu rahlede yokluğu toplumsal cinsiyet algısının yarattığı etkiyi destekler niteliktedir.

Tablo 1.
Türkiye’de Devlet ve Belediye Bünyesindeki Orkestralarda Bakır Üfleme ve Vurma Çalgı Çalan İcracılarda Kadın Erkek Sayısı²

	Trompet	Trombon	Korno	Tuba	Vurmali
İzmir D.S.O	1 (2)	0 (3)	0 (5)	0 (1)	2 (5)
İzmir D.O.B.	1 (4)	0 (5)	0 (5)	0 (1)	0 (5)
İstanbul D.S.O.	0 (4)	1 (3)	0 (4)	0 (2)	0 (2)
İstanbul D.O.B.	1 (5)	1 (6)	0 (7)	0 (2)	0 (5)
C.S.O.	0 (4)	0 (2)	0 (4)	0 (1)	0 (4)
Ankara D.O.B.	1 (6)	1 (7)	1 (10)	0 (1)	1 (7)
Bursa B.B. D.S.O.	1 (2)	0 (3)	0 (2)	0 (0)	0 (3)
Çukurova D.S.O.	-	-	-	-	-
Mersin D.O.B.	1 (1)	0 (2)	0 (3)	0 (1)	1 (3)
Eskişehir B.B.S.O.	1 (3)	1 (3)	1 (4)	0 (0)	0 (3)
Antalya D.S.O.	0 (1)	0 (2)	0 (1)	0 (0)	0 (3)
Antalya D.O.B.	0 (3)	0 (4)	2 (5)	0 (1)	0 (5)
Samsun D.O.B.	2 (3)	0 (4)	1 (5)	0 (0)	2 (4)

Tablo 2.
Dünyada Önde Gelen Orkestralarda Bakır Üfleme ve Vurma Çalgı Çalan İcracılarda Kadın Erkek Sayısı³

	Trompet	Trombon	Korno	Tuba	Vurmali
Berlin Filarmoni Orkestrası (F.O.)	0 (4)	0 (5)	1 (7)	0 (1)	0 (6)
Viyana F.O.	0 (6)	0 (4)	0 (10)	0 (2)	0 (6)
Londra F.O.	1 (2)	0 (3)	0 (5)	0 (1)	0 (3)
Royal Concertgebouw O.	0 (5)	0 (5)	2 (7)	0 (1)	0 (5)
Londra S.O.	0 (3)	0 (4)	1 (4)	0 (0)	0 (5)
Chicago S.O.	0 (3)	0 (3)	1 (5)	0 (1)	2 (6)
Bavarian Radio S.O.	0 (5)	0 (5)	1 (7)	0 (1)	0 (5)
Cleveland O.	0 (4)	0 (4)	0 (5)	0 (1)	0 (5)
Budapest Festival O.	0 (4)	0 (4)	0 (5)	0 (1)	0 (5)

² Orkestra kadro bilgilerine ilişkin erişim adresleri için bkz. Elektronik Kaynaklar. Çukurova Devlet Senfoni Orkestrası'nın kadro bilgilerine erişilememiştir.

³ Orkestra kadro bilgilerine ilişkin erişim adresleri için bkz. Elektronik Kaynaklar.

Dresden Staatskapelle O.	0 (8)	0 (6)	0 (12)	0 (2)	0 (8)
Boston S.O.	0 (4)	0 (3)	1 (6)	0 (1)	0 (5)
New York F.O.	0 (4)	0 (4)	2 (6)	0 (1)	0 (5)
San Francisco S.O.	0 (5)	0 (5)	2 (6)	0 (1)	0 (5)
Rusya Ulusal O.	0 (4)	0 (4)	0 (6)	0 (1)	0 (5)
Leipzig Gewandhaus O.	0 (9)	1 (9)	1 (12)	0 (3)	0 (9)
Metropolitan Opera House O.	0 (6)	0 (4)	4 (8)	0 (1)	0 (4)

Toplumsal zihniyet, kültür gibi unsurlar kadının ve erkeğin müzikteki yeri konusunda ayırt edicidir. Çünkü bir toplulukta kabul edilemeyecek anlayışlar farklı topluluklarda sorun teşkil etmemektedir. Örnek olarak Ersoy Çak ve Beşiroğlu'nun (2013) çalışmasında, Brezilya'da 'kagutu' adı verilen flütü kadın cinsel organını temsil ettiği düşüncesiyle yalnızca erkeklerin çalabildiği, benzer şekilde Güney Cezayir'de 'tazammart' adlı flütün sadece erkekler tarafından çalınabildiği, tam tersi Amerika okullarında müzik programlarında flütün yoğunlukla kız öğrenciler tarafından tercih edildiği, Bulgaristan geleneklerinde yalnızca erkeklerin çalgı çalmasının uygun bulunduğu; kadınların müzik yaptıklarında dedikodulara hedef oldukları belirtilmektedir (s. 59). Çalgıların cinsiyetlendirilmesinin örneklendirilmesi batı Afrika'da yaşayan Berberi bir kabile olan Tuareg'lerde yalnızca kadınların ve özellikle yaşlı kadınların çaldığı 'imzad' adlı tek telli yaylı bir çalgı ve bu çalgı repertuarı üzerine yapılmış çalışmalarla, bir Japon flütü olan 'Shakuachi'nin yalnızca erkekler tarafından çalınabiliyor olması ve aynı zamanda onlar için bir statü sembolü olmasıyla, Avustralya yerlilerinin ünlü nefesli çalgısı 'didgeridoo'nun da yalnızca erkeklere özgü bir çalgı olması ile çeşitlendirilebilir (Beşiroğlu ve Koçhan, 2009, s. 136). Uyar'ın çalışmasında kadınların Papua Yeni Gine'de ayinlerde icra edilen 'kutsal flüt'leri çalmalarından da öte görmelerinin dahi uğursuzluk getirip, bu çalgıların onların doğurganlığını artırıp topluluğun bakabileceğinden çok çocuk dünyaya getirmelerine sebep olacağı inancı aktarılarak, günümüzde orkestralarda kadınların çoğunlukla flüt ya da klarinet gibi çalgıları icra ettikleri, Leslie Gourse'nun caz tarihinde özellikle trompet, saksafon, trombon gibi üfleme çalgıları icra eden kadınların en büyük önyargılarla yüzleşmek durumunda kaldığı fikri belirtilmiş; flugherhorn icracısı Nadine Jansen'in anısı 'bir icra sırasında seyircilerden bir erkeğin gelip, çalgısının ucuna vurarak "bir kadının bunu yaptığını görmekten nefret ediyorum!" dediği şeklinde aktarılmıştır (Aktaran Uyar, 2013, s. 89-90). Yakın zamana gelindiğinde Uyar'ın çalışmasında caz müziğinin erken dönemlerinde kadın çalgı icracılarından yalnızca piyanistlerin endüstri içerisinde tutunabildikleri ve müzik üretim sistemindeki 'sözde' rol dağılımında erkeklerin çalgı çalarken kadınların şarkıcı rollerini devraldığı, 20. yüzyılın başlarının Kuzey Amerika'sında piyano ve arp gibi çalgıların kadınlar için uygun

çalgılar olduğunun düşünüldüğü aktarılmaktadır (Aktaran Uyar, 2013, s. 88). Yazar Michelle Cliff caz trompetçisi ve şarkıcısı Valaida Snow'un hayatından ilham alarak yazdığı kitabında caz müziği icra eden bir kadının toplum içinde ötekileştirilmesini 'Bir kadın. Bir siyahi kadın. Bir siyahi kadın müzisyen. Trompet çalan siyahi bir kadın müzisyen. Üfleyen bir aşıfte. Hanımefendi bir trompet icracısı. Sözünü sakınmayan bir kadın. Otuzlarında. Oldukça başarılı oldu. Bir zenci için, bir kadın için, kadının kendisi olmayan bir araç ile, kendi teninden değil, metalden bir çalgı ile.' sözleriyle dile getirmektedir (Aktaran Uyar, 2013, s. 86).

Çalgıların cinsiyetlendirilmesi ve toplumsal cinsiyetin kadın üfleme ve vurma çalgı icracılarına etkisi konusunda görüşleri alınan vurma çalgı icracısı Ö. Sözvar (kişisel görüşme, 22 Mayıs 2017) toplumsal cinsiyet ile ilgili vurma çalgı çalmaktan ziyade kadın icracı olmanın Türkiye'de psikolojik zorluklar yarattığını, kendisi birebir yaşamasa da çevresinden birkaç örnek duyduğunu dile getirmiş ve toplumsal cinsiyetin kadın icracılar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir:

"Ülkenin sosyolojik yapısı kadınlara sahnede özgürce her şeyi çalıp söyleyebilme şansını çok tanımıyor. Nüfus olarak bakıldığında erkeklerin daha fazla olduğu müzik alanında doğal olarak kadınlarla erkekler sırt sırta senelerce birlikte okuyup birlikte çalışmaktadırlar. Bunu kaldıramayıp okulu bırakan insanlar veya çocuğuna baskı yapan aileler olduğu gibi, maalesef sözlü ya da fiziksel şiddet ve tacize uğrayan kadınlar da vardır. Çalışma saatleri, provalar, eğitimler derken kendi aile ve sosyal hayatına yeterince vakit ayıramamakta maalesef bazı kadın icracılarda sosyal baskıya sebep olabilmektedir" (kişisel görüşme, 22 Mayıs 2017).

Toplumsal cinsiyet algısıyla kadın icracıların icracılıklarında yetersiz olduğu yargısını görüşme yapılan kadın trompet icracısı E. Arman kendi yaşadığı bir deneyimle "özel bir konserde bir orkestra şefi 1. rahlede bir kadın trompetçinin oturduğunu gördüğünde bunu kabul edemeyeceğini söylemişti. Ancak beklediğinden çok daha iyi bir icra ortaya koyduğumda özürlerini ilettiler" (kişisel görüşme, 18 Mayıs 2017) şeklinde aktarmıştır. Kadın bakır üfleme ve vurma çalgı çalan icracıların eğitim hayatları boyunca yaşadıkları zorluklar, konservatuvarda eğitimci olan erkek trompet icracısı B. Matniyazov (kişisel görüşme, 22 Mayıs 2017) tarafından eğitim hayatları boyunca kadın trompet icracılarının eğitimciler ve trompet sınıfı arkadaşları tarafından toplumsal cinsiyet sebebiyle sorun yaşamadığı ancak çok çeşitli kesimden öğrenci ile karşılaştıkları, aileden ve yakın çevreden kaynaklı sorunlar yaşana-bileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Çalgı seçimi, çalışma saatleri, prova ve konser saatleri, ev içi ve çocukların sorumluluğu nedeniyle mesleğin devamını getirebilme, kadının sahnede sözlü ve fiziksel tacize uğrama olasılığı, erkek meslektaşlar tarafından kabul edilip edilmeme kadın icracıların mesleki hayatları konusunda toplumsal cinsiyet sebebiyle yaşadıkları belirleyici etkilerdir. Bununla birlikte Özkişi'nin

çalışmasında önde gelen radikal feministlerden Judith Butler'ın toplumsal cinsiyetin akışkan ve değişken olduğu düşüncesi “toplumsal cinsiyet ifadelelerinin altında yatan bir toplumsal cinsiyet kimliği yoktur aslında... kimlik, tam da kendi sonuçları olduğu söylenen ‘ifadeler/dışavurumlar’ tarafından meydana getirilir” şeklinde dile getirilir (Aktaran Özkişi, 2013b, s. 897). Profesör David Gauntlett Butler'ın görüşünü şöyle yorumlar:

“Toplumsal cinsiyet bir performanstır; evrensel anlamda kim olduğundan çok belli zamanlarda ne yaptığınızdır. Butler, geleneksel olsun ya da olmasın bir toplumsal cinsiyet performansına güvendiğimizi savunur; dolayısıyla toplumsal cinsiyet performansı sergileme sorunu değil, performansın alacağı biçimdir. Bu konuda farklı olmayı seçerek toplumsal cinsiyet normlarını ve maskülen/feminen ikiliğini değiştirebiliriz. Bu şekliyle kimlik düşüncesi serbestçe hareket eder ve bir ‘öz’e bağlı değildir. Ondan ziyade bir performans ve queer teorinin kilit fikirlerinden biridir. Bu açıdan bakıldığında kimliklerimiz, toplumsal cinsiyet yüklenmiş olsun ya da olmasın, kendine ait içsel bir ‘öz’ değil, performanslarımızın dramatik (nedeni değil) sonucudur.” (Aktaran Özkişi, 2013b, s. 897).

Postyapısalcı feminizme göre kadın ve erkeğin kendi kimliğini seçebiliyor olması, toplumsal cinsiyetin kişiye göre değişkenlik gösterebileceği fikri müzikte her kadın icracının toplumsal cinsiyet algısından farklı oranlarda etkilenebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Tartışma

Kadın ve erkek vücudunun fiziksel özellikleri icraya avantaj ve dezavantajları bakımından karşılaştırıldığında solunum sisteminde akciğer kapasitesi, kas sisteminde kuvvet, sinir sisteminde heyecanlı olma halinin daha az olması sebebiyle erkeğin avantajlı olduğu söylenebilir. Solunum sisteminde karın boşluğunun daha çok genişlemesinin diyafram kullanımı açısından, kas sisteminde eklemlerde sürtünmenin daha az olmasıyla esneklik konusunda ve sinir sisteminde motor sistemin daha süratli çalışmasının çabukluk ile ilgili kadınlara avantaj sağladığı söylenebilir.

Yapılan görüşmeler sonucunda kadın icracıların fiziksel olarak erkek icracılara göre zorluk çekmedikleri, görüşme yapılan erkek icracılar tarafından eğitim ve meslek hayatları boyunca kadın icracıların toplumsal cinsiyet algısıyla zorluk çekmedikleri, bu zorluğun yalnızca aile ve çevre tarafından oluşabileceği söylene de kadın icracıların, kendi yaşadıkları ya da çevrelerinde yaşanan toplumsal cinsiyet algısı kaynaklı sorunlar olduğu görüşüyle bu sorunların kadın icracıların eğitim ve meslek hayatlarını etkilediği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet algısının yalnızca günümüzde değil tarih boyunca müzikte kadının ve erkeğin konumunu etkilediği çalgı seçiminde, müzik eğiti-

mine erişim hakkında ve mesleki hayata devam edilmesi gibi konularda kendini göstermektedir. Bakır üfleme ve vurma çalgı rahlelerine kadın ve erkek sayısını karşılaştırmak üzere bakıldığında erkek icracı sayısının belirgin şekilde fazla olduğu pek çok orkestrada pek çok rahlede fiziksel hiçbir yetersizliği olmamasına rağmen kadın icracıların yer almadığı görülmektedir.

Tarih boyunca toplumsal cinsiyet algısıyla müzik eğitimine eşit şekilde erişim hakkı sekteye uğrayarak, yaratıcılık ve icracılık yetersizliği yargısıyla değerlendirilen, fiziksel özelliklerinin hiçbir olumsuz etki ya da eksiklik yaratmadığı görülen kadın icracılar, toplumsal cinsiyet algısından ne kadar az etkilendikleri ölçüsünde erkek icracılar kadar müzik dünyasında yer edinebilmektedirler.

Kaynaklar

- Ağaoğlu Canay, D. (2015, 31 Ocak). Müzik ve cinsiyet üzerine. *Musiki Dergisi*. Erişim adresi: http://www.musikidergisi.com/haber-4073-muzik_ve_cinsiyet_uzerine%E2%80%A6.html.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? Bu ilişki nasıl çalışılabilir?. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 2003 Özel Eki. Erişim adresi: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/495.pdf>.
- Ersöz Çak, Ş. ve Beşiroğlu, Ş. Ş. (Bahar 2013). Avrupa müzik çalışmalarında kadın. *Porte Akademik* (Toplumsal Cinsiyet), (6), 54-60. Erişim adresi: http://porteakademik.itu.edu.tr/docs/librariesprovider181/Yay%C4%B1n-Ar%C5%9Fivi/6.-say%C4%B1/porte_akademik-6-5.pdf
- Gültekin, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda kadın-erkek farklılıkları* [e-kitap]. Bursa: Aile Akademisi Derneği. Erişim adresi: http://turkiyeaileplatformu.com/wp-content/uploads/2014/07/arastirma_kadin_erkek_farkliliklari.pdf
- Helvacı, A. (2015, Mayıs). Sağlıklı yaşam, etkili konuşma ve şarkı söylemede doğru nefesi kullanma ve öğrenmeye yönelik uygulamalar. *Uluslararası Sanat ve Sağlık Sempozyumu*'nda sunulan bildiri, Medipol Üniversitesi, İstanbul.
- Koç, H. ve Yüksel, O. (2015). Kadınlarda Fiziksel Ve Fizyolojik Performansın Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 1-9. Erişim adresi: http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/9/239-250.pdf
- Özdemir R. ve Küçüköğlü S. (1993). Bayan sporcularda menstruasyonun sürat ve dayanıklılığa etkisi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 4(4), 3-9. Erişim adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sbd/article/viewFile/5000092568/5000086053>
- Özkişi, Z. G. (2013a). Kadın besteci sorunu: Cinsiyet rollerine ve kadınların yaratıcılıklarına ilişkin yargılar. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8, 3, 449-470. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-142>

3933044.pdf

Özkişi, Z.G. (2013b). Müzik disiplini bağlamında feminist müzik teorisi ve cinsiyet semantiği. *Turkish Studies*, 8(12), 889-961. Erişim adresi: http://www.turkishstudies.net/Makaleler/341035814_60%C3%96zki%C5%9FiZeynepG%C3%BCl%C3%A7in-sos-889-961.pdf.

Sakar, T., Özkan, H., Saraç, M. N., Atabey. K. ve Nazbak, M. (2015). Öğrencilerin menstrüasyon dönemindeki kültürel davranış ve uygulamaları, *Turkish Family Physician*, 6, 3. Erişim adresi: <http://turkishfamilyphysician.com/wp-content/uploads/2016/07/C6-S3-ogrencilerin-Menstruasyon-D%C3%B6nemi.pdf>.

Sarvan, G. ve Sariboğa, B. (2017, Temmuz 17-19). Eğitim yıllarından profesyonelliğe, üfleme ve vurma çalgı çalan sanatçılarda cinsiyet kavramının etkisi. *Uluslararası 3. İpek Yolu Müzik Konferansı* içinde, KKTC.

Beşiroğlu, Ş.Ş. ve Koçhan, G. (2009). Çeng: Bir çalgının toplumsal cinsiyet -üzerinden kadın simgesi olarak Kuzey Hint, Timur ve Osmanlı saraylarındaki görsel malzemeler üzerinden değerlendirilmesi. Z. Dilek, M. Akbulut, A. Uçan, Z. Bağlan Özer, R. Gürses, B. Karababa Taşkın (Yay. Haz.), 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi-Bildiriler (Cilt 1) içinde (s. 127-139)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Erişim adresi: <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/M%C3%9CZ%C4%B0K-K%C3%9CLT%C3%9CR%C3%9C-VE-E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0-1.-C%C4%B0LT.pdf>.

Tunçdemir, İ. (2004). Müzik sanatında kadın olgusu, yaratıcılığı ve besteciliği. A. Güçhan (Ed.), *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyum Bildiri Metinleri* (Cilt 2) içinde (s. 275-284). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. Erişim adresi: http://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/bildiri/I-Tuncdemir_4.html

Uyar, Y. M. (2013). Türkiye’de caz müziğinde kadın: çalgı icracılığına toplumsal cinsiyet merkezli yaklaşımlar, *Porte Akademik (Toplumsal Cinsiyet)*, (6), 86-97. Erişim adresi: http://porteakademik.itu.edu.tr/docs/librariesprovider/181/Yay%C4%B1n-Ar%C5%9Fivi/6.-say%C4%B1/porte_akademik-6-9.pdf

Elektronik Kaynaklar

Ankara Devlet Opera ve Balesi. (t.y.). <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx>.

Antalya Devlet Opera ve Balesi. (t.y.). <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx>.

Antalya Devlet Senfoni Orkestrası. (t.y.). <http://antalyasenfoni.gov.tr/sanatcilar/>

Bavarian Radio Senfoni Orkestrası. (t.y.). <https://www.br-so.com/orchestra/instrumentation/>.

Berlin Filarmoni Orkestrası. (t.y.). <https://www.berliner-philharmoniker.de/orchester/>.

Boston Senfoni Orkestrası. (t.y.). <https://www.bso.org/brands/bso/about-us/musicians/bso-musicians.aspx>.

Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası. (t.y.). <http://www.bursasenfoni.gov.tr/>

- tr/orkestra/artist.
- Chicago Senfoni Orkestrası. (t.y.). <https://cso.org/about/performers/chicago-symphony-orchestra/>.
- Cleveland Orkestrası. (t.y.). <https://www.clevelandorchestra.com/About/Musicians-and-Conductors/Meet-the-Musicians/>.
- Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası. (t.y.). <https://www.cso.gov.tr/orkestra.html>.
- Dresden Staatskapelle Orkestrası. (t.y.). <http://www.staatskapelle-dresden.de/staatskapelle/orchestermitglieder/>.
- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Senfoni Orkestrası. (t.y.). <http://senfoni.eskisehir.bel.tr/orkestra.php>.
- İstanbul Devlet Opera ve Balesi. (t.y.). <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx#>.
- İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası. (t.y.). <http://www.idso.gov.tr/kategori/5126-orkestra-sefi>.
- İzmir Devlet Opera ve Balesi. (t.y.). <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx>.
- İzmir Devlet Senfoni Orkestrası. (t.y.). <http://www.izmirsenfoni.gov.tr/Orkestra>.
- Leipzig Gewandhaus Orkestrası. (t.y.). <https://www.gewandhausorchester.de/en/orchester/>.
- Londra Filarmoni Orkestrası. (t.y.). <https://www.lpo.org.uk/about/musician-biographies/>.
- Londra Senfoni Orkestrası. (t.y.). <https://lso.co.uk/orchestra/players.html>.
- Mersin Devlet Opera ve Balesi. (t.y.). <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx>.
- Metropolitan Opera House Orkestrası. (t.y.). <http://www.metopera.org/Donor-List/Donor-Levels/Orchestra/>.
- Royal Concertgebouw Orkestrası. (t.y.). <https://www.concertgebouworkest.nl/en/musicians>.
- Rusya Ulusal Orkestrası. (t.y.). <http://russiannationalorchestra.org/about/musicians/>.
- Samsun Devlet Opera ve Balesi. (t.y.). <https://secure.dobgm.gov.tr/opera2013/devopera.aspx>.
- San Francisco Senfoni Orkestrası. (t.y.). <https://www.sfsymphony.org/About-Us/Musicians-Conductors/Members-Of-Orchestra.aspx>.
- T24. (27 Ekim 2014). Bach'ın bestelerini aslında karısı Anna Magdalena mı yaptı? Erişim adresi: <http://t24.com.tr/haber/bachin-bestelerini-aslinda-karisi-anna-magdalena-mi-yapti,275168>.
- Viyana Filarmoni Orkestrası. (t.y.). <http://www.wienerphilharmoniker.at/orchestra/members>.